

УДК 376/6/09 (438) "XIX"

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІКИ У СПАДЩИНІ КОСТЯНТИНА УШИНСЬКОГО

М.М.Чепіль

Анотація. У статті розкрито погляди К. Ушинського на педагогіку як науку і мистецтво, трактування основних педагогічних категорій; акцентовано увагу на філософських основах педагогіки, визначення предмета педагогіки з антропологічних позицій про розвиток людського організму.

Ключові слова: Костянтин Ушинський, педагогіка, наука, мистецтво, виховання, особистість.

Анотация. В статье раскрыты взгляды К. Ушинского на педагогику как науку и искусство, трактовку основных педагогических категорий; акцентировано внимание на философские основы педагогики, определение предмета педагогики с антропологических позиций о развитии человеческого организма.

Ключевые слова: Константин Ушинский, педагогика, наука, искусство, воспитание, личность.

Abstract. The article deals with K. Ushynsky's pedagogy as a science and art; it interprets its basic educational categories. Attention is paid to the philosophical foundations of pedagogy. The object of pedagogy is defined from an anthropological position on the development of the human body.

Keywords: Konstantyn Ushynsky, education, science, art, education, development and personality.

Постановка проблеми. На сучасному рівні розвитку цивілізації особливу роль відіграє інноваційний потенціал суспільства, що потребує людей, здатних системно й конструктивно мислити, швидко знаходити потрібну інформацію, приймати оптимально конструктивні рішення, створювати принципово нові ідеї в різних галузях знань. А це, своєю чергою, формує соціальне замовлення на нові підходи в системі освіти, нове педагогічне мислення. Унаслідок посилення демократичних тенденцій у житті суспільства освітні системи, як його значущі складові, почали переносити акцент із масових педагогічних явищ на особистість дитини, умов саморозкриття і самореалізації людини на різних етапах її життєдіяльності. Тенденція особистісної орієнтованості освітніх систем виявляється й у педагогічній освіті, одним із провідних завдань якої повинно стати створення такого освітньо-розвивального середовища, у результаті взаємодії з яким у майбутнього вчителя формується готовність до роботи на основі знання сучасних педагогічних технологій, розуміння ним своєї індивідуальної сутності, на основі якої виробляється особистісна педагогічна концепція.

Нова освітня парадигма, в межах якої переглянуті орієнтири і пріоритети у системі освіти, передбачає розвиток особистості, її інтересів, що відповідають сучасним напрямам суспільного розвитку. Відбувається переорієнтація навчального процесу на розвиток суб'єктів навчальної діяльності у процесі опанування ними загальної культури та інтегрованої, професійно зорієнтованої, наукової форми мислення із сучасними уявленнями про структуру і цілісний зміст системи наук, про педагогіку й педагогічну діяльність. У цьому контексті важливе значення має спадщина К.Д.Ушинського у контексті розвитку вітчизняної педагогіки.

Аналіз останніх досліджень. В останні десятиліття вийшло чимало публікацій, в яких висвітлено

педагогічні ідеї К.Ушинського. У контексті означеної проблеми заслуговують на увагу гуманістичні аспекти виховання та розвитку особистості в педагогічній антропології К.Д.Ушинського (С.Якименко), проблеми народної педагогіки (Л.Юда), дошкільного виховання (В.Харченко), дидактичні принципи К.Ушинського у діяльності Колегії Павла Галагана (кінець XIX – початок XX століття) (О.Шевчук), виховання прагнення до творчої діяльності (О.Пискун). Використання ідей К.Ушинського педагогами 50–60-х років XX століття у практиці підручникотворення висвітлює Л.Бондар, спадщина К.Ушинського і формування наукової картини світу школярів – В.Кузьменко, навчально-виховні ідеї К.Ушинського і В.Сухомлинського – О.Бондар. Низка публікацій присвячена використанню педагогічних ідей К.Ушинського у сучасних умовах. Т.Завгородня розкриває актуальність дидактичних ідей, А.Кислий – християнських ідей, С.Завацький, Н.Слюсаренко – вплив поглядів педагога на формування сучасних підходів до проблеми трудового виховання в українському освітньому просторі. Однак теоретико-методологічні основи педагогіки як науки у педагогічній спадщині К.Ушинського не знайшли належного висвітлення.

Мета статті – висвітлити погляди Костянтина Ушинського на методологічні засади педагогіки, трактування ним основних педагогічних категорій задля засвоєння майбутніми фахівцями ключових положень і проблематики педагогіки, формування власної педагогічної позиції щодо виховного процесу; набуття досвіду самостійного і творчого аналізу й оцінки педагогічних явищ і ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Звернення до педагогічної спадщини К.Ушинського, її аналіз та узагальнення дають підставу виокремити філософські погляди на сутність та природу людини, антропологізм як провідний принцип педагогіки. Учений скеровував педагогіку до ідеалу антропологічного універсалізму. Усе знання про людину повинно служити фундаментом для педагогіки. За своєю сутністю педагогіка є наукою філософською. Без філософії неможливо визначити мету виховання, ідеал людини, прагнення до гармонії.

Він вважає, що педагогіка, поряд з медициною та політикою, не може називатися наукою в точному сенсі цього слова, оскільки своєю метою має практичну діяльність, а не світ явищ природи чи людської душі. Учений називає педагогіку мистецтвом, а не наукою виховання. Уже саме слово “мистецтво” відрізняє її від ремесла [3, с. 192]. Усяка практична діяльність, що прагне задовольнити вищі моральні й узагалі духовні потреби людини, тобто ті потреби, які належать винятково людині й становлять виключні риси її природи, це, на думку К.Ушинського, мистецтво.

У цьому розумінні педагогіка буде першим з вищих мистецтв, бо вона прагне задовольнити найбільшу з потреб людини й людства – їхнє прагнення до вдосконалень у самій людській природі: не до вираження довершеності на полотні або в мармурі, а до вдосконалення самої природи людини – її душі й тіла; а вічно передуючим ідеалом цього мистецтва є довершена людина. З цього випливає, що “педагогіка – це не зібрання положень науки, але тільки зібрання правил виховної діяльності” [3, с. 193]. У цьому сенсі, вказував К.Ушинський, педагогіка відповідає терапії у медицині. Але як було б безглуздо для медиків обмежитися вивченням тільки самої терапії, так було б безглуздо для вихователів обмежитися вивченням самої педагогіки як зібрання правил виховання. Не можна назвати педагогом того, хто вивчив лише кілька підручників педагогіки й керується у виховній діяльності правилами та порадами, вміщеними в цих “педагогіках”, не вивчивши тих явищ природи й душі людської, на яких, можливо, ґрунтуються ці правила й поради. Автор відрізняє педагогіку у широкому розумінні як суму знань, потрібних або корисних для педагога, і педагогіку у вузькому розумінні – як зібрання виховних правил.

Педагогіка в широкому сенсі, на думку К.Ушинського, повинна включити в себе сукупність наук, що сприяють обґрунтуванню цілей і засобів виховання. Визначенню цілей виховання мають сприяти філософія, психологія, історія. Філософія допомагає глибше заникати у процеси навчання і виховання, надійніше формулювати принципи діяльності, визначати зміст освіти, вивчати соціальне замовлення, що потребує узагальнень на основі даних багатьох галузей пізнання. Знання засобів досягнення педагогічних цілей містять антропологічні науки, тобто ті, що вивчають людину. До їх числа К. Ушинський відносив анатомію, фізіологію і патологію людини, психологію, логіку, географію, що вивчає землю як житло людини і людини як мешканця земної кулі, статистику, політичну економію та історію як історію релігії, цивілізації, філософських систем, літератур, мистецтв, виховання [3, с. 199].

Поєднання різних наук у рамках педагогічної антропології, на думку Ушинського, є своєрідним вираженням ідеї цілісності людини, єдності в ній фізичних, розумових, моральних сил і можливостей. Звідси випливає необхідність знання антропології, що дає можливість знати закони фізичного й розумового розвитку людини, формування її мислення, освіти й розвитку понять, розумових дій, визначити взаємозв'язок між вихованням, навчанням і розвитком.

Предметом виховання, за К.Ушинським, є правильний розвиток людського організму у всій його

складності, у його рослинних, тваринних і суто людських процесах. У цьому полягає визначення предмета педагогіки з виразно антропологічних позицій про розвиток людського організму загалом, а не лише в дитячому віці. Дефініція “виховання” застосовується не тільки до людини, а й до тварин і рослин, як і до історичних суспільств, племен і народів, тобто до організмів усякого роду. І виховувати, в найширшому розумінні слова, означає сприяти розвитку якого-небудь організму за допомогою властивої йому поживи, матеріальної чи духовної. Педагог уважав, що вихователі, матері повинні добре знати психічні явища розвитку дитини раннього віку. Він розкриває поняття “свідомість”, “почуття”, “воля” у загальнолюдській, народній свідомості, порівнює їх розуміння в тих або інших психолого-педагогічних теоріях, які були поширені і на які опиралася тогочасна педагогічна наука. Про це частково йдеться у публікаціях І.Волошанської [1], Д.Донця [2].

К.Ушинський показав принципово новий підхід до людської особистості. Він стверджував принципову можливість пізнання природи людини як істоти діяльної, яка динамічно розвивається під впливом середовища і виховання. Він був близький до наукового розуміння сутності людини, її розвитку [3, с. 196–197].

Науки, які вивчають фізичні, фізіологічні, душевні й духовні особливості людини, К.Ушинський відносив до індивідуальної антропології [3, с. 219]. Іншу сукупність антрополого-педагогічних наук повинні скласти науки, що вивчають людське суспільство з педагогічною метою. За аналогією з індивідуальною антропологією можна б назвати їх громадською чи соціальною антропологією.

Учений прагнув розв’язати суперечності, які містяться у самій людині: її матеріальна й духовна природа. Основне завдання освітньої системи педагог убачав у тому, щоб привести в належну рівновагу тілесні та душевні прагнення, а потім душевні розвинути так, щоб вони власною силою своєю узяли перевагу над тілесними. Від правильного виховання залежить майбутнє як окремої людини, так і людства загалом, тому найважливішим фактором удосконалення суспільства є, на його думку, формування духовності особистості. «Переконання у високому і святому є переконанням, вродженим духові людському, або, точніше сказати, сутністю людського духу, те, чим дух людський відрізняється від душі тваринної» [6, с. 292]. Повернення педагогіки до цих засад означає повернення до обов’язку самоподолання, без чого нормальне життя людини неможливе. З одного боку, осягнення людиною духовної, внутрішньої свободи шляхом пізнання і на ґрунті віри, надії та любові, з іншого – зовнішньої свободи в суспільному житті.

Всяке міркування, на думку К. Ушинського, спочатку ґрунтується на вірі. Віра є вродженою властивістю людини. Дитина народжується з глибокою готовністю до віри, а “це дуже важливо для педагога: він повинен дати “поживу” серцю, розумові та вірі, щоб не обкарнати людину; вір в усе, чому розум не суперечить і що корисне в практичному житті” [4, с. 231–232]. Важливо облагороджувати потребу віри в людині, розвивати в ній здатність серцем вірити в правду. Без віри неможливе повсякденне наше життя. Людина народжується з потребою віри, живе з нею і розвиває її в собі. Кожен з нас несе в собі почуття віри і ділиться цією якістю з іншими людьми, створюючи навколо себе поле духовного спілкування.

Віра виступає передумовою гармонії життя, яка реалізується у злагоді й гармонії з власним сумлінням, у стосунках з іншими людьми, з ідеалом. Вічне прагнення наблизитися до ідеалу, вічно йти до нього, і саме прагнення визначає ставлення людини до інших людей. “Є тільки один ідеал довершеності, перед яким схиляються всі народності, це ідеал, що його дає християнство. Усе, чим людина, як людина, може і повинна бути, виражене цілком у божественному вченні, і вихованню залишається тільки раніше всього і в основу всього, вкорінити вічні істини християнства” [7, с. 101–102]. Віра в ідеал у системі виховання вказує напрям і зміст зусиль, поглиблює і саму віру людини в ідеали нижчих рівнів та забезпечує їй впевненість у собі.

Людина, на думку К. Ушинського, мислить не словами і не уявленнями, а ідеями. Людське життя неможливе без мети (близької і далекої), а мета завжди має ідеалістичну природу. Як походження людини, так і походження моралі є таємницею. “... начало моральності не відоме нам і не може бути відоме; бо моральність людська полягає тільки в прагненні до цього невідомого начала, але однак захоплює її (людину), і де б воно не проявлялося, в мистецтві, в істині чи в моральності – воно кличе людську душу вперед і вперед” [4, с. 189–190]. Прагнення бути моральною, часто навіть всупереч корисливому розуму, спонукає людину до добра. Моральності властиві ті самі витoki, що релігії й мистецтву.

К.Ушинський визначає місце християнської моралі: “Кожний клас, починаючи з наймолодшого, повинен мати свій округлений світогляд, доступний віковим учнів, і в центрі цього світу, що відбився в дитячій душі, повинна блищати, мов сонце, все освітлюючи і зігріваючи, моральна, гуманна християнська ідея” [5, с. 74].

Педагог визначає поняття розвитку відносно людини. Розвиток людини – це той процес, розгортання якого наближає людину до своєї людської сутності, до свого людського призначення; все більше усвідомлює його й виражає цю свідомість у своїх діях. Вказуючи на єдиний розвиток людини й суспільства, Ушинський формулює свої погляди у таких положеннях: громадське життя необхідне для розвитку, і, викликаючи цей розвиток, воно саме будується по сходинках цього розвитку, саме є його вираженням [3, с. 208]. Суспільство – це необхідна і єдина форма, в якій відбувається історія розвитку людства.

Автор “Педагогічної антропології” прагнув підійти до наукового рішення формування людини як цілісної особистості, необхідності всебічного знання людини для її всебічного розвитку, гармонізувати матеріальну й духовну частини життя людини в довікллі. Відповідно до цього, мета освіти передбачає вдосконалення природи людини. Досягнення такої мети можливе за умови вивчення культурних витоків педагогічних явищ, механізмів формування психічних утворень у процесі загального розвитку людини, єдності навчання й виховання, педагогічної теорії та практики.

Висновок. К.Ушинський надає великого значення філософським основам педагогіки, розвиває педагогічну науку й водночас філософську систему душевно-сердечних і душевно-розумових почувань. Педагогіку розглядає як науку і мистецтво, обґрунтовуючи її вагоме значення для пізнання людини. “Педагогічною антропологією” К. Ушинський на рівні фізіологічних і психологічних пізнань того часу намагався відкрити педагогам велике значення всебічного вивчення дитини. До важливих питань вибору сучасної стратегії розвитку педагогічної науки важливими є проблема трактування людини, гармонії життя, визначення чинників виховання, погляд на систему цінностей, роль вихователя тощо. Перспективними напрямками подальших досліджень є внесок К. Ушинського у розвиток християнської педагогіки, становлення педагогічної науки крізь призму української філософської системи.

Література

1. Волошанська І. Особливості обґрунтування К.Д.Ушинським принципів організації виховного процесу / І. Волошанська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського : зб. наук.праць. Серія : Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2007. – № 20. – С. 216 – 220.
2. Донець Д. Проблеми виховання у педагогічній спадщині К.Ушинського / Д. Донець // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Сер. Пед. науки. – Чернігів, 2008. – Вип. 56. – С. 222 – 224.
3. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : В 2-х т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т.1. – С. 192 – 471.
4. Ушинський К. Матеріали до третього тома “Педагогічної антропології” / К. Ушинський // Твори : В 6-ти т. – К. : Рад. школа, 1955. – Т.6. – С. 37 – 399.
5. Ушинський К. Педагогічна подорож по Швейцарії / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : В 2-х т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т.1. – С. 64 – 169.
6. Ушинський К. Педагогічні твори М.І. Пирогова / К. Ушинський // Твори : В 6-ти т.– К. : Рад. школа, 1954. – Т.1. – С. 281 – 329.
7. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні / К.Ушинський // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т.– К.:Рад.школа,1983.–Т.1.–С. 43 –103.